

خوانش متن تصویری پرده درویشی موجود در موزه محرم تبریز بر اساس متون مکتوب

عاطفه فاضل^۱

آرزو خانیپور^۲

چکیده: پرده درویشی موجود در موزه محرم با موضوع واقعه عاشورا و داستان‌های اخلاقی پندآموز، در ۳۰ مجلس و با ۱۷۰ شمایل، به قلم محمد تصویر شده است. هدف پژوهش حاضر مطالعه مجالس پرده مذکور در تطبیق با اسناد و متن مکتوب از روایات مذهبی است. بر همین اساس، دو پرسش اساسی تحقیق به این شرح زیر می‌باشد که: ۱. داستان هر یک از مجالس در این پرده چیست؟ ۲. ذکر این داستان‌ها در متن مکتوب چگونه بوده و چه میزان برآمده از روایات شفاهی است؟ رویکرد پژوهش، توصیفی و تطبیقی است و از شیوه مصاحبه، مشاهده و روش کتابخانه‌ای و همچنین مراجعه به وبگاه‌های معتبر برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که هجده مجلس به واقعه عاشورا و اتفاقات قبل و بعد آن پرداخته و دوازده مجلس به روایاتی مانند جوانمرد قصاب، پیامبر اکرم در کنار حوض کوثر و غیره مربوط می‌شود. تعداد ۲۶ مجلس در اسناد مربوط به روایات مذهبی، واقعه عاشورا، زندگینامه پیامبران و تاریخ اسلام به‌طور مستقیم ذکر شده است. در مورد چهار مجلس متن مکتوبی یافت نشد؛ به نظر می‌رسد این مجالس بیشتر بر پایه روایت شفاهی و مردمی شکل گرفته باشد.

واژه‌های کلیدی: نقاشی قهوه‌خانه‌ای، پرده درویشی، موزه محرم تبریز، واقعه عاشورا، روایات مذهبی

10.22034.17.64.2

۱. استادیار گروه هنرهای صنعتی، دانشکده هنرهای صنعتی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول).

a.fazel@tabriziau.ac.ir ORCID: 0009-0005-7325-5420

۲. استادیار گروه هنرهای صنعتی، دانشکده هنرهای صنعتی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

a.khanpour@tabriziau.ac.ir ORCID: 0000-0002-6881-8381

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۹ تاریخ تأیید: ۱۴۰۴/۰۱/۲۳

 Copyright: © 2020 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Reading the Visual Text of the Darvish Canvas in the Muharram Museum of Tabriz According to Written Documents

Atefeh Fazel¹

Arezoo Khanpour²

Abstract: The Darvish canvas in the Muharram Museum is depicted with the theme of the Ashura event and instructive moral stories, in 30 scenes and with 170 icons signed by “Muhammad”. This research aims to study these scenes in comparison with written documents. The two basic research questions are as follows: “What is the story of the scenes in this canvas?” and “How are the stories written in written documents, and how many are related to oral and folk narratives?” The research method is descriptive and comparative, and interview, observation, desk study, and visiting reliable websites were the methods used to collect information. The results show that eighteen scenes are related to the Ashura event and twelve scenes are to moral stories such as Jawanmard Ghasab, the Holy Prophet next to the Kausar, etc. While, 26 scenes are directly mentioned in documents and books related to religious narratives, the event of Ashura, the biographies of the prophets, and the history of Islam. Regarding four scenes, no written documents were found, so it seems that these scenes were depicted based on oral and folklore narratives.

Keywords: Qahvekhaneh painting, Darvish Canvas, Muharram Museum of Tabriz, Ashura event, religious narratives.

10.22034.17.64.2

1. Assistant Professor, Faculty of Islamic Handicrafts, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran (Corresponded Author). a.fazel@tabriziau.ac.ir ORCID: 0009-0005-7325-5420
2. Assistant Professor, Faculty of Islamic Handicrafts, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran. a.khanpour@tabriziau.ac.ir ORCID: 0000-0002-6881-8381
Receive Date:2024/09/19 Accept Date: 2025/04/12

مقدمه

شاعران شیعی مدایح و ذکر مصیبت‌های بسیار برای امام حسین^(ع) و دیگر قدیسان حاضر در کربلا سروده‌اند. نقاشان قهوه‌خانه‌ای آثار خود را در ارتباط با این موضوع، براساس آنچه که نقالان و تعزیه‌خوانان از مصیبت کربلا و وقایع مربوط به آن می‌گفتند، به وجود آورده‌اند. در این نوع نقاشی‌ها، تعداد زیادی از روایات در یک اثر جمع شده است. در مورد منشأ و چگونگی پیدایش این روایات اطلاعات دقیقی در دست نیست. به نظر می‌رسد روایات حقیقی که سرمنشأ تاریخی صحیح دارند، با روضه‌ها، نوحه‌ها، تعزیه‌ها، شنیده‌ها، باورها و همچنین خرافه‌ها و ذهن خلاق هنرمند ترکیب شده باشند. بخشی از روایات به صورت شفاهی و در نوحه و منبر نقل شده و سینه به سینه انتقال پیدا کرده است؛ حتی گاهی در برخی منابع به صورت مکتوب نیز ذکر شده، اما در صحت وقوع روایت اعتبار کاملی وجود ندارد. گفتنی است این پژوهش نه به خاطر استدلال واقعیت روایات، بلکه تنها به دلیل خوانش تصاویر پرده، اهمیت می‌یابد. برای این منظور، از آقای علی مداحی یکی از بهترین نقالان و پرده‌خوانان در منطقه شمال غرب ایران که پرده‌ای مشابه این پرده را هر ساله در تبریز در ماه محرم و صفر نقالی می‌کند، دعوت شد تا مجالس پرده موجود در موزه محرم را نقل کند. این پرده شامل ۳۰ مجلس است که پس از مشخص شدن روایات با مراجعه به منابع مکتوب، مانند *روضه الشهداء*، *لهوف*، *مقتل الحسین* و برخی دیگر، صحت وجود روایت و تطبیق با متن مکتوب بررسی شد. البته اطلاعات چهار مجلس (تصویر شماره ۴، ۸، ۱۶ و ۲۷) در کتابی یافت نشد؛ لذا مجدد در مصاحبه با آقای علی مداحی، وی گفت بخشی از این روایات، برآمده از روایات شفاهی است و چنان که می‌دانید کتبی مانند *روضه الشهداء* نوشته کاشفی و *اسرار الشهادت* نوشته فاضل دربندی، مورد نقد بسیاری از علما مانند مرتضی مطهری قرار گرفته است. بر همین اساس، آنچه او از منابع در رابطه با چند تصویر اخیر بیان کرد، به نقل از او در جدول نوشته شد و در رابطه با صحت‌سنجی آن، به گفته آقای مداحی اعتماد گردید. اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر، مستندنگاری و خوانش متن تصویری پرده درویشی موجود در موزه محرم است؛ چنان که بررسی‌ها نشان می‌دهد که کمتر محقق به مطالعه مجالس موجود در پرده‌ها و شناخت روایات آنها توجه داشته است؛ زیرا پرده‌های درویشی به دلیل سابقه فرهنگی و داستان‌هایش، یک تاریخ را با خود حمل می‌کند. در گذشته، نقاشی‌های قهوه‌خانه‌ای و پرده‌ها مردم را در قهوه‌خانه‌ها، میدان‌ها، تکیه‌ها و مساجد گرد هم جمع می‌کرد، ولی امروزه با وجود

رسانه‌های صوتی و تصویری، خوانش این پرده‌ها رو به فراموشی است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر ماهیت و روش، جزو پژوهش‌های توصیفی-تطبیقی است که براساس تطبیق پرده موزه محرم با منابع مکتوب درباره واقعه عاشورا تنظیم شده است. در شیوه گردآوری اطلاعات، از شیوه کتابخانه‌ای، مشاهده و مصاحبه با افراد متخصص استفاده شده است. بخشی از مطالب نوشتار حاضر از کتب و اسناد مربوط به روایات مذهبی، واقعه عاشورا، زندگینامه پیامبران و تاریخ اسلام مانند *روضه الشهداء*، *دخیل*، *لهوف*، *نفس المهموم*، *منتهی الامال*، *تاریخ طبری* و بخشی دیگر از مصاحبه با آقای علی مداحی - یکی از نقالان تبریزی - درباره پرده موزه محرم به دست آمده است. ابتدا پرده موزه محرم عکاسی و ۳۰ مجلس در پرده به صورت مجزا با همکاری آقای مداحی مورد بررسی قرار گرفت. سپس هر مجلس و روایت با کتب و منابع موجود درباره واقعه عاشورا و روایات مذهبی مورد تطبیق قرار گرفته است.

پیشینه تحقیق

نکته قابل توجه در نقاشی‌های قهوه‌خانه‌ای، تجمع تعداد زیادی از روایات در یک پرده است که در مورد منشأ و چگونگی پیدایش آنها اطلاع دقیقی در دست نیست و به نظر می‌رسد سرمنشأ بسیاری از آنها را می‌توان در حوادث تاریخی، مرثیه‌ها و سوگواری‌ها، مجالس و عظم، تعزیه‌ها و روایات شفاهی یافت. از مهم‌ترین منابعی که احتمال می‌رود در ترسیم روایات نقاشی مؤثر بوده باشد، مقاتل و روضه‌خوانی است. در کتبی مربوط به واقعه عاشورا و روایات مذهبی مانند *روضه الشهداء*^۱ نوشته ملا حسین واعظ کاشفی، *دخیل* نوشته ملا حسین مراغه‌ای^۲، *اسرار الشهادات*^۳ نوشته فاضل دربندی، *لهوف*^۴ نوشته ابن طاووس، *منتهی الامال*^۵ نوشته شیخ قمی و برخی کتب تاریخی مانند

۱. ملا حسین کاشفی (۱۳۸۱)، *روضه الشهداء*، تصحیح و حواشی ابوالحسن شعرانی، تهران: اسلامیه، چ ۵.

۲. ملا حسین مراغه‌ای (۱۳۷۷)، *کلیات هشت جلدی دخیل*، زبان ترکی و فارسی، تهران: نشر پیری.

۳. فاضل دربندی (ملا آقا دربندی شیروانی) (۱۳۹۵)، *اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات*، تهران: طوبای محبت.

۴. علی بن موسی بن طاووس (۱۳۷۷)، *لهوف*، همراه با *فرجام قاتلان امام حسین (ع)*، ترجمه، تعریب، تصحیح و تحقیق

عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، قم: دفتر نشر نوید اسلام.

۵. حاج شیخ عباس قمی (۱۳۷۹)، *در کربلا چه گذشت؟*، ترجمه *نفس المهموم*، ترجمه آیت‌الله شیخ محمدباقر کمرهای،

قم: مسجد مقدس صاحب الزمان (جمکران).

تاریخ طبری^۱ و ناسخ التواریخ^۲، به بررسی تعدادی از مجالس پرداخته شده است. البته تحقیقات اندکی درباره خوانش مجالس و مستندنگاری مجالس موجود در پرده‌ها صورت گرفته است. بر همین اساس، تمایز پژوهش حاضر با دیگر تحقیقات، مطالعه و خوانش متن تصویری پرده موجود در موزه محرم، با توجه به متون مکتوب است. گفتنی است هیچ پژوهشی درباره پرده درویشی موجود در موزه محرم یافت نشد؛ تنها در پایان‌نامه کارشناسی نادیا غیائی با عنوان «حفاظت و مرمت یک نمونه پرده درویشی با تکنیک رنگ روغن متعلق به موزه محرم تبریز»^۳ (۱۳۹۷) به موضوع حفظ و مرمت پرده درویشی به منظور حفاظت پایدار پرداخته شده است.

پژوهش‌های بسیاری در ارتباط با نقاشی قهوه‌خانه‌ای و پرده‌های درویشی انجام گرفته که می‌توان به کتب، مقالات و پایان‌نامه‌هایی به شرح زیر اشاره کرد. مقاله‌ای با عنوان «پیشینه مضامین، موضوعات و ساختار بصری خیالی‌نگاری‌های دوره قاجار در هنر ایران (با تکیه بر منابع مکتوب)»^۴ نوشته خواجه احمد عطاری و همکاران (۱۳۹۷) که به بررسی شاخصه‌های مضامین، موضوعات و ساختار بصری خیالی‌نگاری‌های دوره قاجار و هنر تصویری ایران پرداخته است. در مقاله «تأملاتی درباره موضوعات ملی و مذهبی در نقاشی قهوه‌خانه‌ای»^۵ نوشته چلیپا، گودرزی و شیرازی (۱۳۹۰) به معرفی اجمالی موضوعات این آثار پرداخته شده است.

خیزران اسماعیل‌زاده در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی تطبیقی مقتل روضه الشهداء و نقاشی‌های عاشورایی سبک قهوه‌خانه‌ای»^۶ (۱۳۸۹) به مطالعه تطبیقی نقاشی‌های عاشورایی با کتاب روضه الشهداء پرداخته است.

۱. محمدبن جریر طبری (۱۳۷۵)، تاریخ طبری یا تاریخ الرسل و الملوک، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ج ۶، ۸، تهران: انتشارات اساطیر.
۲. (۱۳۸۴)، ناسخ التواریخ، تاریخ خلفا، تصحیح محمدباقر بهبودی، ج ۱، تهران: نشر اسلامی.
۳. نادیا غیائی (۱۳۹۸)، «حفاظت و مرمت یک نمونه پرده درویشی با تکنیک رنگ روغن متعلق به موزه محرم تبریز»، پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
۴. علیرضا خواجه احمد عطاری، مسعود آذربایجانی، حمیدرضا شعیری، صادق رشیدی و زینب حکمت (۱۳۹۷)، «پیشینه مضامین، موضوعات و ساختار بصری خیالی‌نگاری‌های دوره قاجار در هنر ایران (با تکیه بر منابع مکتوب)»، مطالعات هنر اسلامی، س ۱۴، ش ۳۱، صص ۱۳۴-۱۶۳.
۵. کاظم چلیپا و علی رجیبی (۱۳۸۵)، حسن اسماعیل‌زاده نقاش مکتب قهوه‌خانه‌ای، ترجمه مهدی افشار، تهران: نظر.
۶. خیزران اسماعیل‌زاده (۱۳۸۹)، «بررسی تطبیقی متن مقتل روضه الشهداء و نقاشی‌های سبک قهوه‌خانه‌ای»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

مفاهیم تحقیق

نقاشی قهوه‌خانه‌ای

نام «نقاشی قهوه‌خانه‌ای» را کریم امامی و «خیالی‌نگاری» را هادی سیف انتخاب کردند. با توجه به اینکه این نوع نقاشی در دوره قاجار عمدتاً در قهوه‌خانه‌ها سفارش داده می‌شد، در همان مکان تصویر می‌گردید و در عین حال به نمایش درمی‌آمد و در نهایت، نقاشان با گروه‌هایشان از یک قهوه‌خانه به قهوه‌خانه‌ای دیگر کوچ می‌کردند؛ این آثار به نام نقاشی قهوه‌خانه‌ای خوانده شدند (چلیپا و رجبی، ۱۳۸۵: ۹). نقاشی قهوه‌خانه‌ای با مضمونی روایی و بیشتر با تکنیک رنگ و روغن روی بوم کشیده می‌شد. این شیوه از نقاشی توسط هنرمندانی مکتب‌نویس که نقاشی را به‌طور اصولی و علمی نیاموخته بودند، بنیان‌گذاری شد. نقاشی روایی رنگ‌روغنی با مضمون‌های مذهبی، حماسی، رزمی، بزمی و عامیانه، در دوره جنبش مشروطه براساس سنت‌های هنر مردمی و دینی و با اثرپذیری از نقاشی طبیعت‌گرایانه مرسوم این زمان، به دست هنرمندان غیرآکادمیک رواج پیدا کرد. این‌گونه نقاشی‌های ملی، اعتقادات مذهبی و فرهنگ لایه‌های میانی جامعه را باز می‌تابید (پاکباز، ۱۳۸۷: ۲۰۱). برخی محققان منشأ نقاشی‌های قهوه‌خانه‌ای را از دوره آل بویه و برخی دیگر دوره صفویه می‌دانند. شاید بتوان قهوه‌خانه را خاستگاه این نوع نقاشی دانست؛ زیرا نه تنها پیوندی نزدیک با نقالی داشت، بلکه صاحبان قهوه‌خانه‌ها از نخستین سفارش‌دهندگان آن به‌شمار می‌آمدند.

مضامین و موضوعات اصلی این نقاشی‌ها متشکل‌اند از داستان‌های شاهنامه فردوسی، خمسه نظامی، وقایع کربلا، قصص قرآن و زندگینامه پیامبران و ائمه، داستان‌ها و حکایت‌های عامیانه و اخلاقی و داستان‌های تخیلی و تحریف‌شده. نقاش این موضوعات را براساس توصیف و شرحی که از زبان نقالان، تعزیه‌خوانان، مداحان و روضه‌خوانان می‌شنید، همان‌گونه که در ذهن عوام نقش بسته بود و همان‌گونه که خود می‌خواست و در خیال خود آن را تصویرسازی می‌کرد، به تصویر می‌کشید. این نقاشی‌ها غالباً در مکان‌های خاص و مشخص کار می‌شد و به نمایش درمی‌آمد و توسط نقال و شاگردش روایت نقاشی‌ها نقل می‌شد. این مکان‌ها عبارت بود از: قهوه‌خانه‌ها، محل‌های عزاداری و تکیه‌ها، زورخانه‌ها، دکان‌ها، حمام‌ها و کوچه‌ها و میادین اصلی شهر.

نقاشان این آثار از میان اصناف مختلف هنری بودند (کاشی‌ساز، گچ‌بر، نقاش ساختمان و غیره) که اسلوب‌ها، وسایل بیانی و بسترهای مختلفی از جمله پارچه، کاشی، گچ، شیشه و آئینه را برحسب سلیقه و روش خاص خود به کار می‌گرفتند؛ که براساس علاقه خود و سنت نقاشی دوره

قاجار، از طریق تجربی، فن پرده‌نگاری رنگ‌روغنی را نیز آموخته بودند. هدف نقاش صراحت و سادگی بیان و اثرگذاری و ارتباط هر چه بیشتر با مخاطب و دوری از پرداختن به واقعیت عینی بوده است. به دلیل همین سادگی بیان، در دوره قاجار به عنوان رسانه‌ای آموزشی و آگاهی‌بخش در میان عوام مورد استفاده قرار می‌گرفت. خیالی‌نگاری در دوره قاجار با هنرمندانی چون حسین قولر آقاسی و محمد مدبر به اوج خود رسید و بر هنر معاصر نیز تأثیر گذاشت. اینان شاگردانی چون فتح‌الله قولر آقاسی، حسین همدانی، حسین اسماعیل‌زاده (چلیپا)، عباس بلوکی‌فر و غیره را پروراندند که راه استادانشان را ادامه دادند (احمد عطاری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۳۹).

موضوعات نقاشی قهوه‌خانه‌ای

محور اصلی در موضوعات نقاشی قهوه‌خانه‌ای معمولاً داستان‌های ادبی، مذهبی و پهلوانی بوده است؛ زیرا این موضوعات در بین مردم سینه به سینه نقل می‌شد و بخشی از روایت‌های شفاهی عامه بود. موضوعاتی که در قهوه‌خانه‌ها مورد توجه بود و نقاش قهوه‌خانه‌ای تمایل بیشتری به تصویرسازی از آن داشت، شامل این موارد است: ۱. موضوعاتی در زمینه حماسی (ملی و مذهبی) که بیشتر آنها به شاهنامه و واقعه عاشورا مربوط می‌شد؛ ۲. موضوعاتی در زمینه اخلاقی که از طریق آنها پندهای اخلاقی به مخاطب القا می‌شد، مانند داستان یوسف و زلیخا، بیژن و منیژه، لیلی و مجنون، رستم و تهمینه؛ ۳. موضوعات تغزلی و عاشقانه مانند داستان‌هایی از شاهنامه یا خمسه نظامی؛ ۴. داستان‌های عامیانه و افسانه‌ها که مکتوب نبودند و سینه به سینه نقل شده است، مانند داستان شب زفاف؛ ۵. اشعار عامیانه که شامل مرثیه‌ها و نوحه‌ها و مولودی‌ها می‌شود. این اشعار به دلیل اینکه گوش نقاش قهوه‌خانه از کودکی با آن آشناست، نقش پررنگی در این شیوه از نقاشی ایفا می‌کند؛ ۶. عقاید عامیانه که نقاش با توجه به اعتقاد مردم و نه با پیروی از وقایع، دست به تصویرسازی می‌زدند، برای مثال نشستن رستم در بارگاه حضرت سلیمان؛ ۷. موضوعات شخصی که با رونق نقاشی قهوه‌خانه‌ای و به سفارش افراد کشیده می‌شد، مانند مراسم عقد و جشن عروسی و یا حنابندان؛ ۸. موضوعات مذهبی که به تصویرگری شخصیت‌های مذهبی مانند حسین بن علی^(ع)، حضرت علی اکبر، حضرت ابوالفضل، شمایل حضرت علی^(ع) پرداخته می‌شد (هوشیار و افتخاری راد، ۱۳۹۵).

تاریخچه مراسم های عاشورایی در ایران

در سال ۶۱ق. نبرد بین سپاه حسین بن علی^(ع) و سپاه یزیدبن معاویه در نزدیکی محلی به نام کربلا

در گرفت. واقعه عاشورا پس از گذشت ۱۴۰۰ سال هنوز زنده و تأثیرگذار است. تاریخ‌ساز این واقعه حضرت اباعبدالله الحسین است (معینی‌نژاد و پایدارفرد، ۱۴۰۲: ۱۲۶). مصیبت کربلا شرح مصایب و سختی‌های حسین بن علی^(ع) و خاندانش در روز دهم محرم (عاشورا) در سال ۶۱ق. در سرزمین کربلاست. از زمان وقوع این حادثه تا به حال، شیعیان همواره به یاد این روز عزاداری کرده و با آیین‌های خاص خود این روز را زنده نگه داشته‌اند. در ایران، نخستین بار در زمان حاکمان آل بویه بود که برگزاری مراسم عزاداری برای عاشورا رسمیت یافت؛ تا پیش از آن شیعیان مراسم مذهبی خود را به صورت پنهانی انجام می‌دادند. در عاشورای سال ۳۵۲ق. طی مراسمی که از جنبه حکومتی مجاز و رسمی شمرده می‌شد، به دستور «معدالدوله دیلمی» مردم گرد هم آمدند، بازارها را تعطیل کردند و خیمه برپا کردند و به عزاداری برای امام حسین^(ع) پرداختند (فقیهی، ۱۳۸۱: ۳۱-۳۲). تاریخچه پرده‌های نقاشی به کار رفته در مراسم عزاداری روز عاشورا نیز به همین زمان و دوره عضدالدوله دیلمی می‌رسد که تا دوران سلجوقی نیز به اشکال مختلف در دهه محرم کاربرد داشته است (نازفر، ۱۳۶۶: ۲/۲۶۶). تیموریان اگرچه سنی بودند، اما نسبت به خاندان پیامبر ارادت خاصی نشان می‌دادند (خواندمیر، ۱۳۵۳: ۶۱۸). از این رو، در زمان آنها عزاداری امام حسین^(ع) که از سال‌ها قبل در میان اهل سنت نیز جای باز کرده بود، به تدریج گسترش یافت و حتی به درون دربار تیموریان نیز راه یافت (ناصری داوودی، ۱۳۷۸: ۱۱۸). تألیف کتاب *روضه الشهداء* توسط ملا حسین واعظ کاشفی در سال ۹۰۸ق، خود نشانی بر اهمیت و رواج عزاداری امام حسین^(ع) در این زمان است. در سراسر حکومت صفوی، زند و قاجار، برنامه روضه‌خوانی مورد توجه همه مردم بود. در دوره صفوی اغلب خانقاه‌ها به عنوان مراکز مهمی برای عزاداری‌ها و دسته‌روی‌ها بودند (پیترسون، ۱۳۶۷: ۱۰۸). برنامه‌های عزاداری نمایشی در دوره قاجار مورد توجه دربار قرار گرفت و تحت حمایت شاهان قاجار، تکیه و تکیه‌سازی متداول شد که مشهورترین و مجلل‌ترین آنها «تکیه دولت» است (گلی زواره، ۱۳۸۲: ۴۱).

پرده و پرده‌خوانی در ایران

پرده‌خوانی یا صورت‌خوانی، یکی از گونه‌های نقالی است که داستان، نقاشی و نقالی، سه عنصر اصلی آن محسوب می‌شود. نقال با کمک نقاشی‌هایی بر پرده، به شرح داستان می‌پرداخت (غریب‌پور، ۱۳۷۸: ۵۶). پیشینه تاریخی آن را می‌توان با نوعی «قوالی» (نقالی توأمان موسیقی و

آواز) در ادوار پیش از اسلام مربوط دانست که پس از ورود اسلام به ایران، به دلیل محدودیت‌های موسیقی، به نوعی «نقالی» ملی-مذهبی تغییر یافته است؛ به‌ویژه در زمان صفویه که انواع نقالی مذهبی (روضه‌خوانی، حمله‌خوانی، پرده‌داری، صورت‌خوانی و سخنوری) شکل گرفت (بیضایی، ۱۳۸۳: ۷۲؛ غریب‌پور، ۱۳۷۸: ۶۳). ساختار پرده‌خوانی بر دو رکن «پرده» و «پرده‌خوان» استوار است. پرده پارچه‌ای است که یک یا چند رخداد مصیبت‌بار خاندان پیامبر^(ص) بر آن نقش شده است. نقش‌های پرده، نقوشی عامیانه است که بر مبنای تخیلات نقاش و گفته‌ها و نوشته‌های تاریخی و افسانه‌ای به تصویر کشیده می‌شود. موضوع اصلی این نقش‌ها، واقعه کربلا و حوادث پیش و پس از آن و روایت‌هایی از چهره‌پارساگونه حضرت عباس (تقوی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۱۸) بوده، اما رفته رفته داستان‌های اخلاقی پندآموز، مانند جوانمرد قصاب یا معجزات یا کرامات ائمه نیز به آن افزوده شده است (عنصری، ۱۳۶۶: ۱۹۵-۱۹۸). این نوع نقاشی را از نوع نقاشی مردمی، موسوم به «نقاشی قهوه‌خانه‌ای» دانسته‌اند که اوج شکوفایی آن، به‌ویژه در اواخر دوره قاجاریه، در قهوه‌خانه‌ها بوده است (بلوک‌باشی، ۱۳۷۵: ۹۷). همچنین با توجه به موضوع محوری این نقوش، از آن با عنوان «نقاشی کربلا» و به لحاظ رعایت برخی قواعد نمایشی، اخیراً «نقاشی دراماتیک» نیز یاد می‌شود (غریب‌پور، ۱۳۷۸: ۶۰). جنس پرده‌ها از «متقال» و «کرباس» و اندازه آنها معمولاً ۱۵۰ در ۳۰۰ سانتی‌متر است (حسن‌بیگی، ۱۳۸۲: ۳۴۲). معمولاً به خاطر قداست عدد ۷۲ و ارتباط آن با واقعه کربلا، در هر پرده ۷۲ مجلس فرعی و اصلی وجود دارد. صورت‌های منقوش بر پرده، به دو گروه اولیا (نیکان) و اشقیا (بدان) تقسیم می‌شود. نقش سیمای اولیا بر پرده متفاوت است؛ پیامبر^(ص) و امامان معصوم^(ع) در هاله‌ای از نور یا در نقاب تجلی می‌یابند و برخی فرزندان و یاری‌کنندگان آنان، بدون هاله نور و نقاب، با رنگ‌هایی متناسب با باورهای مذهبی و زیبا نقش می‌گیرند. در مقابل، اشقیا بسیار زشت و حتی هیولاگونه ترسیم می‌شوند. اسبها نیز با توجه به شخصیت صاحبانشان نقش می‌گیرند (همایونی، ۱۳۵۳: ۲۸).

یافته‌های تحقیق

پرده درویشی موجود در موزه محرم تبریز

موزه محرم در خانه تاریخی صحتی، در محله راسته کوچه، انتهای خیابان شهید مطهری قرار گرفته است. با توجه به نوع معماری بنا، می‌توان قدمت آن را به اواخر دوره قاجار نسبت داد.

این خانه ۴۰۹ متر مربع مساحت دارد و در سه طبقه با نمای آجری احداث شده و در زمان حیات شادروان صحتی و اوایل دوره پهلوی، در ماه محرم در سالیان متمادی به عنوان حسینیه مورد استفاده هیئت‌های عزاداری قرار گرفته است.

پرده درویشی با موضوع واقعه کربلا با رنگ و روغن نقاشی شده و با قلم محمد امضا شده است. هم‌اکنون در موزه محرم نگهداری می‌شود و در مالکیت میراث فرهنگی آذربایجان شرقی است. ابعاد این پرده ۳۴۱ سانتی‌متر در ۱۶۱ سانتی‌متر است و مربوط به دوره قاجار می‌باشد. تعداد ۳۰ مجلس به همراه ۱۷۰ شمایل از اولیا و اشقیاء در این پرده به تصویر درآمده است. نقاش این پرده به‌طور دقیق مشخص نیست، اما در دو گوشه سمت چپ و راست پرده، امضایی با عنوان «قلم محمد» وجود دارد.

خوانش متن تصویری پرده درویشی موجود در موزه محرم تبریز براساس اسناد و متون مکتوب

پرده موجود در موزه محرم تبریز شامل ۳۰ صحنه و ۱۷۰ شمایل است (تصویر ۱). به سبب ژرف‌نمایی مقامی در نقاشی پرده، ۲ واقعه مهم‌تر از روایت، بزرگ‌تر و در مرکز پرده ترسیم شده و ۲۷ صحنه دیگر از واقعه، در اندازه کوچک‌تر دورتادور پرده به تصویر درآمده است. نقل روایت از ۲ صحنه مرکزی در میانه پرده آغاز می‌شود. سپس داستان انتقام مختار در گوشه سمت چپ تصویر شرح داده می‌شود و به ترتیب بقیه وقایع از سمت چپ پرده و به سمت بالا، سپس به سمت راست و به شکل دورانی، دور تا دور پرده روایت می‌شود. برای بازگویی پرده، از مداح و نقال تبریزی آقای علی مداحی کمک گرفته شده است. خود او پرده‌ای مشابه با همین موضوع در اختیار دارد که در ایام محرم و سوگواری در قهوه‌خانه‌های تبریز برپا و نقالی می‌کند. البته برای بررسی صحت و سقم نقل شفاهی آقای مداحی، به نوشته‌های معتبر و مکتوب از واقعه کربلا و روایات مذهبی، مانند کتاب *لهوف علی قتل الطوفان سید بن طاووس*، *نفس المهموم* نوشته مرحوم حاج شیخ عباس قمی، *مقتل ابي مخنف* نوشته لوط بن یحیی بن سعید بن مخنف، *روضه الشهداء* نوشته ملا حسین کاشفی، *اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات* نوشته فاضل دربندی، *منتهی الآمال* نوشته شیخ قمی، *بحار الانوار* نوشته علامه مجلسی و برخی منابع دیگر مراجعه شده است. جدول شماره ۱، ۲ و ۳ روایات مربوط به پرده را در تطبیق با اسناد و متون مکتوب مورد بررسی قرار می‌دهد.

تصویر شماره ۱: پرده موجود در موزه محرم تبریز مصور به داستان واقعه عاشورا (منبع: نگارندگان)

– مطالعه مجلس اول تا دهم پرده

با توجه به تعدد روایات، به منظور ارائه بهتر مطالب در خوانش تصویری پرده، تعداد ۳۰ صحنه در سه جدول ده تایی طبقه‌بندی شده است. جدول (۱) شامل ده مجلس از پرده است که به ترتیب شامل: ۱. حضرت عباس^(ع) با یزیدبن ورقا یا ماردین صدیف ثعلبی می‌جنگد؛ ۲. امام حسین، علی‌اکبر را در لحظه شهادت در آغوش می‌گیرد؛ ۳. مختار از قاتلان امام حسین (خولی، عمر بن سعد، شمر بن ذی‌الجوشن) انتقام می‌گیرد؛ ۴. شفاعت طلیدن از امام حسین توسط زنانی که با زخم زبان شوهران خود را می‌آزردند؛ ۵. سر مبارک امام حسین^(ع) و یارانش از کوفه به شام انتقال داده می‌شود و در بین راه از دیر راهب گذر می‌کنند؛ ۶. سندی بن شاهک به امام موسی بن جعفر^(ع) زهر می‌خوراند؛ ۷. مجلس حارث، طفلان مسلم مهمان چوپان‌اند و توسط حارث کشته می‌شوند؛ ۸. مردی نذر می‌کند اگر خداوند به او فرزندی عطا کند، وی را نذر حضرت ابوالفضل کند؛ ۹. روایت جوانمرد قصاب و امتناع از قبول فرمان حضرت علی^(ع)؛ ۱۰. سرهای شهدای کربلا در دروازه شام را بر سر نیزه کردند.

طبق آنچه در جدول تنظیم شده است، مجالس ۱، ۲، ۳، ۵، ۶، ۷، ۹ و ۱۰ در منابع مکتوب مانند روضة الشهداء (۱۳۸۰)، نفس المهموم (۱۳۸۵)، لهوف (۱۳۷۷)، منتهی الامال (۱۳۷۹)، بحار الأنوار (۱۳۶۸)، تاریخ طبری (۱۳۷۵)، تاریخ کامل (۱۳۸۳)، مقتل الحسین علیه‌السلام (۱۳۸۹)، سیری در سیره ائمه اطهار (۱۳۹۴)، الارشاد (۱۳۸۷)، حیاة الامام موسی بن جعفر علیه‌السلام (۱۳۷۷)، مقاتل الطالیین

(۱۳۸۱)، در بیان کارسلاخان و قصابان (۱۳۸۱) و طریق البکاء (۱۳۸۲) ذکر شده است. البته در مورد مجلس ۴ و ۸ هیچ متن مکتوبی یافت نشد. در مصاحبه با آقای علی مداحی، وی گفت این مجالس در کتب چاپ قدیم روضة الشهداء نوشته کاشفی، دخیل نوشته ملا حسین مراغه‌ای و کتاب اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات نوشته فاضل دربندی روایت شده است. اگرچه اذعان داشت که این گونه روایات بیشتر به صورت روایات شفاهی در بین مردم نقل می‌شد و از اعتبار مکتوب کمتر برخوردار است. بر همین اساس، به استناد نظر وی، اسامی کتاب‌ها نوشته شده، اما به نظر می‌رسد این تصاویر بیشتر روایات شفاهی نقل شده در بین مردم است که در طول زمان سینه به سینه نقل شده است.

جدول شماره ۱: بررسی مجلس اول تا دهم از پرده موجود در موزه محرم تبریز (منبع: نگارندگان)

ردیف	تصویر	عنوان روایت	ردیف	تصویر	عنوان روایت
تصویر شماره ۱		جنگ حضرت عباس (ع) با پیردین ورقا یا ماردین صدیف ثعلبی	تصویر شماره ۲		امام حسین، علی اکبر را در لحظه شهادت در آغوش می‌گیرد.
منبع مکتوب و اسناد	<ul style="list-style-type: none"> - روضة الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰: ۳۳۶-۳۳۴ - نفس المهموم، شیخ قمی، ۱۳۸۵: ۲۸۷-۲۸۹ - لهوف، سیدین طاووس، ۱۳۷۷: ۱۴۳-۱۴۵ - منتهی الآمال، شیخ قمی، ۱۳۷۹: ۴۸۴-۴۸۷ - بحار النوار، مجلسی، ۱۳۶۸: ۴۱-۴۲ 	منبع مکتوب و اسناد	<ul style="list-style-type: none"> - روضة الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰: ۳۳۶-۳۳۴ - نفس المهموم، شیخ قمی، ۱۳۸۵: ۲۸۷-۲۸۹ - لهوف، سیدین طاووس، ۱۳۷۷: ۱۴۳-۱۴۵ - منتهی الآمال، شیخ قمی، ۱۳۷۹: ۴۸۴-۴۸۷ - بحار النوار، مجلسی، ۱۳۶۸: ۴۱-۴۲ 		
تصویر شماره ۳		مجلس انتقام مختار از قاتلان امام حسین (ع).	تصویر شماره ۴		شفاعت طلبیدن از امام حسین توسط زانی که با زخم زبان شوهران خود را می‌زارد
منبع مکتوب و اسناد	<ul style="list-style-type: none"> - نفس المهموم، شیخ قمی، ۱۳۸۵: ۸۰۹ - تاریخ طبری، طبری، ۱۳۷۵: ۶۷۱ - ابن اثیر، تاریخ کامل، ۱۳۸۳: ۲۴۰ 	منبع مکتوب و اسناد	<ul style="list-style-type: none"> - به نقل از علی مداحی در کتاب روضة الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰ - و کتاب دخیل، ملا حسین مراغه‌ای، ۱۳۷۷ - اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات، فاضل دربندی، ۱۳۷۵ 		

<p>سند بن شاهک به امام موسی بن جعفر (ع) زهر می خوراند</p>		<p>تصویر شماره ۶</p>	<p>انتقال سر امام حسین و یارانش از کوفه به شام و گذر از دیر راهب</p>		<p>تصویر شماره ۵</p>
<p>منبع مکتوب و اسناد - سیری در سیره ائمه اطهار، مطهری، ۱۳۹۴: ۱۵۴ - الارشاد، شیخ مفید، ۱۳۸۷: ۲۴۲ - حیاة الامام موسی بن جعفر علیه السلام، القرشی، ۱۳۷۷: ۵۱۰ - مقاتل الطالبین، ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۱: ۴۱۷</p>		<p>منبع مکتوب و اسناد - مقتل الحسین علیه السلام، ذهنی تهرانی، ۱۳۸۹: ۱۲۹ - روضة الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰: ۲۷۲-۲۷۵</p>		<p>منبع مکتوب و اسناد</p>	
<p>نذر قربانی فرزند برای حضرت ابوالفضل (ع)</p>		<p>تصویر شماره ۸</p>	<p>مجلس حارث طلائع، مسلم مهمان چوپان هستند و توسط حارث کشته می شوند.</p>		<p>تصویر شماره ۷</p>
<p>منبع مکتوب و اسناد به نقل از علی مداحی در کتاب روضة الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰ و کتاب دخیل، ملا حسین مراغهای، ۱۳۷۷.</p>		<p>منبع مکتوب و اسناد - روضة الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰: ۲۳۱-۲۴۲ - شهیدی، ۱۳۸۰: ۳۲۰-۳۲۱</p>		<p>منبع مکتوب و اسناد</p>	
<p>بر سر نیزه کردن سرهای شهدای کربلا در دروازه شام</p>		<p>تصویر شماره ۱۰</p>	<p>روایت جو انمرد قصاب</p>		<p>تصویر شماره ۹</p>
<p>منبع مکتوب و اسناد - نفس المهموم، شیخ قمی، ۱۳۷۹: ۵۵۱-۵۵۴ - لهوف، سیدین طاووس، ۱۳۷۷: ۲۰۷</p>		<p>منبع مکتوب و اسناد - در بیان کارسلاخان و قصابان، افشاری و مدائنی، ۱۳۸۱: ۶۲ - طریق البکاء، گریان شهرابی، ۱۳۸۲: ۶۷-۷۸</p>		<p>منبع مکتوب و اسناد</p>	

– مطالعه مجلس یازدهم تا بیستم پرده

در جدول شماره ۲، مجلس یازدهم تا بیستم مصور بر پرده طبقه‌بندی شده است. روایت‌های این ده مجلس به شرح زیر است: ۱۱. امام حسین^(ع)، سلطان قیس را از چنگال شیر می‌رهاند؛ ۱۲. شمر برای ابوالفضل‌العباس و برادرانش امان‌نامه می‌آورد و آنها را دعوت به جبهه باطل اموی می‌کند؛ ۱۳. سر مبارک امام حسین^(ع) توسط سنان بن انس نخعی یا خولی بن یزید بریده می‌شود؛ ۱۴. امام حسین بر بالین خون‌آلود ابوالفضل‌العباس عزاداری می‌کند؛ ۱۵. با تیر انداختن حرمله بن کاهل اسدی به طفل شیرخوار، علی‌اصغر در دستان امام حسین^(ع) به شهادت می‌رسد؛ ۱۶. این مجلس در دو روایت نقل شده است؛ در یک روایت به ناصرالدین‌شاه و در یک روایت به حضرت عباس اشاره می‌شود. در این روایت، زنی پس از طلاق از همسرش، باردار می‌شود و برادرش قصد جان وی را دارد که توسط ناصرالدین‌شاه یا حضرت عباس شفاعت می‌شود؛ ۱۷. دختر صغیره امام حسین^(ع) – حضرت رقیه – خواب سر بریده پدر را می‌بیند و بعد از فهمیدن شهادت امام حسین^(ع)، جان می‌دهد؛ ۱۸. پیامبر^(ص) در کنار چشمه کوثر آب می‌دهد و مرغ سرلب در بالای چشمه در حال پرواز است؛ ۱۹. مرد کوری به نام «الله وردی‌خان» با تهدید نادرشاه بر وی، شفای چشمان خود را از امام رضا^(ع) می‌گیرد؛ ۲۰. امام رضا^(ع) برای آزادی آهو از صید شکارچی، ضمانت می‌کند.

طبق آنچه در جدول تنظیم شده است، مجالس شماره ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰ در منابع مکتوب، مانند *مرقات الايقان* (۱۳۷۲)، *مجلس المتقين* (۱۲۸۵ق)، *بحار الأنوار* (۱۳۶۸)، *نفس المهموم* (۱۳۸۵)، *لهوف* (۱۳۷۷)، *قیام جاوید*، *مقتل الحسين* (۱۳۷۷)، *روضه الشهداء* (۱۳۸۰)، *قرآن کریم* (سوره کوثر)، *صائر الدرجات* (۱۴۰۴ق)، *نادرنامه* (۱۳۳۹) و *عیون اخبار الرضا* (۱۳۷۸ق) ذکر شده است. البته در مورد مجلس ۱۶ هیچ متن مکتوبی یافت نشد. در مصاحبه با آقای علی مداحی، وی گفت که این مجالس در کتاب *تذکره الشهداء* نوشته ملا حبیب‌الله شریف کاشانی روایت شده؛ همچنین در روایتی دیگر در کتاب *سفرنامه ناصرالدین‌شاه* نوشته شده است، اما به نظر می‌رسد روایت شفاهی در بین مردم بوده که به دلیل پند اخلاقی جایگاه ویژه‌ای یافته و بر پرده تصویر شده است.

جدول شماره ۲: بررسی مجلس یازدهم تا بیستم از پرده موجود در موزه محرم تبریز (منبع: نگارنده)

ردیف	تصویر	عنوان روایت	ردیف	تصویر	عنوان روایت
تصویر شماره ۱۱		رهاندن سلطان قیس از چنگال شیر توسط امام حسین (ع)	تصویر شماره ۱۲		امان‌نامه آوردن برای ابوالفضل العباس و برادرانش توسط شمر
منبع مکتوب و اسناد	مققات الايقان، مجتهد زاده گنجوی، ۱۳۷۲: ۸۲ مجلس المتقین، البرغانی القزوينی، ۱۳۸۵ق. شهیدی، ۱۳۸۰: ۴۲۰.		منبع مکتوب و اسناد	بحار الانوار، ۱۳۶۸: جلد ۴، ۴۴۱-۴۴۰ نفس المهموم، شیخ قمی، ۱۳۷۹: ۲۷۶ لهوف، سیدین طاووس، ۱۳۷۷: ۵۵	
تصویر شماره ۱۳		سربریدن امام حسین (ع) توسط سنار ابن انس	تصویر شماره ۱۴		امام حسین بر بالین ابوالفضل العباس عزاداری می کند
منبع مکتوب و اسناد	قیام جاوید، مقتل الحسین، ابومخنف، ۱۳۷۷: ۳۸۸ لهوف، سیدین طاووس، ۱۳۷۷: ۱۵۳ نفس المهموم، شیخ قمی، ۱۳۷۹: ۴۵۸ روضه الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰: ۳۵۲-۳۴۹		منبع مکتوب و اسناد	نفس المهموم، شیخ قمی، ۱۳۷۹: ۷۰۶-۷۰۸ روضه الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰: ۴۱۶-۴۱۹	
تصویر شماره ۱۵		به شهادت رسیدن طفل شیرخوار علی اصغر	تصویر شماره ۱۶		شفاعت ناصر الدین شاه یا حضرت عباس، برادری که قصد جان خواهر خود را بخاطر بارداری کرده بود.
منبع مکتوب و اسناد	نفس المهموم، شیخ قمی، ۱۳۷۹: ۷۱۴ روضه الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰: ۴۲۶ لهوف، سیدین طاووس، ۱۳۷۷: ۱۴۳		منبع مکتوب و اسناد	به نقل از علی مداحی در کتاب تذکر الشهداء، ملاحیب الله شریف کاشانی، ۱۳۹۰	

آب دادن پیامبر (ص) از چشمه کوثر و پرواز مرغ سرب		تصویر شماره ۱۸		تصویر شماره ۱۷
	<p>منبع مکتوب و اسناد</p> <p>- قرآن کریم، سوره کوثر - بحارالانوار، مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۸، ۱۶-۲۹ - بصائرالدرجات، صفارقمی، ۱۴۰۴ق: ۴۱۳</p>		<p>منبع مکتوب و اسناد</p> <p>- نفس المهموم، شیخ قمی، ۱۳۷۹: ۵۸۴ - روضة الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰: ۴۸۴-۴۸۵</p>	
ضمانت امام رضا برای آهو		تصویر شماره ۲۰		تصویر شماره ۱۹
	<p>منبع مکتوب و اسناد</p> <p>- عیون اخبار الرضا، شیخ صدوق، ۱۳۷۸ق: ج ۲، ۲۸۵</p>		<p>منبع مکتوب و اسناد</p> <p>- نادرنامه، قدسی، ۱۳۳۹: ۴۳۱-۴۳۴</p>	

- مطالعه مجلس بیست و یکم تا سیام پرده

در جدول شماره ۳، مجلس بیست و یکم تا سیام مصور بر پرده طبقه بندی شده است. روایت های این ده مجلس به شرح زیر می باشد؛ ۲۱. صحنه روز قیامت، اسرافیل در صور می دمند؛ ۲۲. مار غاشیه که هفت طبقه جهنم را بر دهان دارد؛ ۲۳. علی بن ابی طالب در بالای سر فردی که فوت کرده دعا می خواند، نکیر و منکر و یک فرشته در کنار او نشسته اند؛ ۲۴. مادری که فرزند

خود را نمی‌بخشید و دچار عذاب قبر شده بود، پنج تن آل عبا بالای سر قبر او آمدند و از مادر حلالیت فرزندش را درخواست کردند؛ ۲۵. سلمان فارسی هنگام مرگ جوانی کنار او نشسته و او را نصیحت می‌کند، جوان در عالم مرگ و زندگی دو فرشته خوبی و بدی را می‌بیند؛ ۲۶. چاووش غلام علی به سمت سرزمین کربلا عزیمت می‌کند و در بین راه با موجودی از سر انسان و بدن لاک‌پشت مواجه می‌شود که حرف می‌زند و دلیل این وضعیت خود را تیر زدن به مشک حضرت ابوالفضل در واقعه عاشورا ذکر می‌کند؛ ۲۷. ممنوعیت ورود به کربلا و زیارت قبر سیدالشهدا توسط متوکل عباسی و به آب انداختن پیرزن، حضرت ابوالفضل به کنار نهر می‌آید و پیرزن را نجات می‌دهد؛ ۲۸. نامه نوشتن فاطمه صغرا به پدرش حسین بن علی^(ع) و الهام الهی به مرغان آسمان که امام را شهید کردند؛ ۲۹. بشیربن حذلم (جذلم) آمده تا ورود اسرا و اهل بیت را به مدینه اعلام کند؛ ۳۰. امام سجاد کنار سر بریده امام حسین در دربار یزید سخنرانی می‌کند.

طبق آنچه در جدول تنظیم شده، مجالس ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۷، ۲۸، ۲۹ و ۳۰ در منابع مکتوب، مانند قرآن کریم (سوره یس و سوره زمر و سوره غاشیه و سوره احزاب)، سیری در اسرار فرشتگان (۱۳۹۳)، تفسیر نمونه (۱۳۷۳)، الکافی (۱۳۶۳)، صحیفه الامام الرضا (۱۴۰۶ق)، تنبیه الغافلین (۱۳۳۹)، تاریخ خلفا (۱۳۸۴)، لهوف (۱۳۷۷)، ناسخ التواریخ، تاریخ خلفا (۱۴۲۷ق)، روضة الشهداء (۱۳۸۰)، مقاتل الطالبیین (۱۳۸۱)، تاریخ خلافت عباسی (۱۳۸۸)، قیام جاوید؛ مقتل الحسین (۱۳۷۷)، بحار الأنوار (۱۳۶۸)، مسار الشیعه (۱۴۱۳ق)، مصباح المجتهد (۱۴۱۱) و تاریخ طبری (۱۳۷۵) ذکر شده است. البته در مورد مجلس ۲۶ متن مکتوبی یافت نشد. در مصاحبه با آقای علی مداحی، وی گفت این مجلس در کتاب روضة الشهداء نوشته کاشفی و اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات نوشته فاضل بندری نگاشته شده است. با این حال، به نظر می‌رسد برخی از مجالس در محافل و مجالس مردمی نقل شده و کمتر اعتبار مکتوب را دارد. بر همین اساس، در اینجا صحت مجلس ۲۶ برای تطبیق با متن مکتوب تأیید نمی‌شود و فقط به بازگویی روایت و خوانش مجلس اکتفا می‌شود.

جدول شماره ۳. بررسی مجلس بیست و یکم تا سی ام از پرده موجود در موزه محرم تبریز (منبع: نگارندگان)

ردیف	تصویر	عنوان روایت	ردیف	تصویر	عنوان روایت
تصویر شماره ۲۱		صحنه روز قیامت، اسرافیل در صورت می دمد.	تصویر شماره ۲۲		مار عاشیه که هفت طبقه جهنم را پر دهان دارد.
منبع مکتوب و اسناد	<p>قرآن کریم، سوره یس، آیه ۵۳</p> <p>قرآن کریم، سوره زمر، آیه ۶۸</p> <p>سیری در اسرار فرشتگان، رستمی و آل بویه، ۱۳۹۳: ۲۴۹</p>	<p>قرآن کریم، سوره غاشیه، آیه ۱</p> <p>تفسیر نمونه، مکارم شیرازی، ۱۳۷۳: ج ۲۶، ۴۱۴</p>	منبع مکتوب و اسناد		
تصویر شماره ۲۳		نکیر و منکر و شفاعت امام علی بالای سر مرده.	تصویر شماره ۲۴		پیچ تن آل عبا و آق والدین
منبع مکتوب و اسناد	<p>الکافی، ۱۳۶۳: ج ۳، ۶۳۸</p> <p>صحیفه الامام الرضا، علی بن موسی الرضا، ۱۴۰۶: اق: ۸۶</p>	<p>قرآن کریم، سوره احزاب آیه ۳۳</p> <p>تنسیه الغافلین، بها، الدین ترمذی، ۱۳۳۹: ش: ۸۸</p>	منبع مکتوب و اسناد		
تصویر شماره ۲۵		تصیحت سلمان فارسی به جویان در هنگام احتضار مرگ	تصویر شماره ۲۶		لاک پشت شدن فردی که به مشک حضرت ابوالفضل تیر زده.
منبع مکتوب و اسناد	<p>ناسخ التواریخ، تاریخ خلفا، سپهر، ۱۳۸۴: جلد ۱</p>	<p>به نقل از علی مداحی در کتاب روضه الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰</p> <p>و اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات، فاضل دربندی، ۱۳۷۵</p>	منبع مکتوب و اسناد		

<p>نامه نوشتن فاطمه صغرا به پدرش امام حسین (ع).</p>		<p>تصویر شماره ۲۸</p> <p>ممنوعیت ورود به کربلا و زیارت قبر سیدالشهدا توسط متوکل و به آب انداختن پیرزن</p>		<p>تصویر شماره ۲۷</p>
<p>روضة الشهداء، کاشفی، ۱۳۸۰: ۴۴۸ - ناسخ التواریخ، سپهر، ۱۴۲۷ق: ج ۳، ۸۵</p>		<p>منبع مکتوب و اسناد</p>	<p>مقاتل الطالبيين، ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۱: ۱۹۳ - تاریخ خلافت عباسی، خضری، ۱۳۸۸.</p>	
<p>مجلس سخنرانی امام سجاد نزد سربریده امام حسین (ع) در درباریزید.</p>		<p>تصویر شماره ۳۰</p> <p>بشیر ابن حذلم (جذلم) آمده تا ورود اسرا و اهل بیت را به مدینه اعلام کند.</p>		<p>تصویر شماره ۲۹</p>
<p>لهوف، سیدبن طاووس، ۱۳۷۷: ۱۸۰ - بحارالانوار، مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۴۵، ۱۳۲ - تاریخ طبری، طبری، ج ۷، ۳۸۳</p>		<p>منبع مکتوب و اسناد</p>	<p>لهوف، سیدبن طاووس، ۱۳۷۷: ۱۱۵ - قیام جاوید، مقتل الحسین، ابومخنف، ۱۳۷۷: ۲۳۹ - بحارالانوار، مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۴۵، ۱۴۷ - مسار الشیعه، شیخ مفید، ۱۴۱۳ق: ۴۶ - مصباح المجتهد، شیخ طوسی، ۱۴۱۱ق: ۷۸۷</p>	

نقد و تحلیل روایات

با توجه به آنچه در متن مقاله مورد بررسی قرار گرفت، نکته مهم و قابل ملاحظه در بحث روایی، تفاوت‌ها و هم‌پوشانی میان روایات کتبی و شفاهی است که درباره وقایع عاشورا و دیگر موضوعات مذهبی بیان شده است. تحلیل روایی، به معنای بررسی و ارزیابی صحت، اعتبار و منشأ این روایات، اهمیت زیادی دارد، اما در متن حاضر تفاوت‌هایی بنیادین بین روایات کتب معتبر و روایات شفاهی، به‌ویژه آنهایی که بر پایه سنت‌های مردم و نقلی شکل گرفته‌اند، به وضوح دیده می‌شود.

روایتهایی که در کتب معتبر و منسوب به علما و محققان، مانند *روضة الشهداء*، *لهوف*،

بحار الانوار و دیگر منابع نام‌برده آمده‌اند، اغلب بر پایه جمع‌آوری و نقل از سندهای معتبر و سلسله راویان، تفسیرهای علمی و تحقیقی ساخته شده‌اند. این روایات اگرچه ممکن است در برخی موارد دچار اختلاف شوند، اما از لحاظ سندیت و متن تحقیق بررسی شده‌اند. در مقابل، بخش‌هایی که براساس سخنان نقالان، روایات شفاهی و سنت‌های مردمی است، شدیداً به منابع غیرمستند و بدون سند معتبر اتکا دارند. این روایات ممکن است در طول زمان تغییر یافته یا تحریف شده باشند؛ چون در فرایند انتقال سنتی و نقالی، امکان تحریف و افزایش یا کاهش روایت‌ها وجود دارد.

این تفاوت‌ها در منبع و مبنای روایی، نشان از اختلاف سطح اطمینان در صحت و سلامت روایت‌ها است. روایت‌های کتبی اگرچه ممکن است (چنان‌که در متن ذکر شده) در صحت و اعتبار مشکل داشته باشند، اما در کلیت، از نظر علمی و تاریخی، اعتبار بیشتری دارند. در مقابل، روایات شفاهی و نقالی که بر مبنای حافظه و سنت‌های مردمی است، هرچند در زنده نگه داشتن فرهنگ و آیین‌های دینی نقش دارند، اما از نظر روایی نیازمند بررسی‌های بیشتری برای تشخیص صحت یا سقم آنها است.

در تحلیل و بررسی نقاشی‌های روایی قهوه‌خانه‌ای، شناخت منبع، سندیت و صحت روایت‌ها اهمیت دارد؛ زیرا این روایت‌ها بر پیام‌های اخلاقی و دینی تأثیر گذارند. اگر روایت‌ها از نظر روایی اعتبار نداشته باشند، ممکن است اثر آنها در انتقال پیام‌های دینی و اخلاقی تقلیل یابد یا حتی سبب تحریف مفهوم اصلی شوند. بنابراین نگاه نقادانه به روایات شفاهی و مقایسه آنها با منابع معتبر، ضروری است؛ تا هم از اعتبار فرهنگی و مذهبی این هنر و روایت‌ها محافظت و هم از انحرافات احتمالی جلوگیری شود.

در مجموع، این متن نشان می‌دهد که درک تفاوت‌های روایی، اهمیت شناخت منبع، سند و نوع روایت‌ها باید در تفسیر و تحلیل آثار هنری و روایی مورد توجه قرار گیرد تا هم ارزش تاریخی و فرهنگی آنها حفظ شود و هم پیام‌های دینی و اخلاقی اصیل منتقل گردد.

نتیجه‌گیری

نقاشی قهوه‌خانه‌ای با مضمونی روایی و بیشتر با تکنیک رنگ و روغن روی بوم کشیده می‌شد. این شیوه از نقاشی توسط هنرمندانی مکتب‌نندیده که نقاشی را به‌طور اصولی و آکادمیک نیاموخته

بودند، بنیان‌گذاری شد. برخی محققان منشأ نقاشی‌های قهوه‌خانه‌ای را از دوره آل بویه و برخی دیگر دوره صفویه می‌دانند. شاید بتوان قهوه‌خانه را خاستگاه این نوع نقاشی دانست؛ زیرا نه تنها پیوندی نزدیک با نقالی داشت، بلکه صاحبان قهوه‌خانه از نخستین سفارش‌دهندگان آن به شمار می‌آمدند. مضامین و موضوعات اصلی این نقاشی‌ها شامل داستان‌های شاهنامه فردوسی، خمسه نظامی، وقایع کربلا، قصص قرآن و زندگینامه پیامبران و ائمه، داستان‌ها و حکایت‌های عامیانه و اخلاقی و داستان‌های تخیلی و تحریف‌شده است. تعداد زیادی از پرده‌های موجود، با موضوع واقعه کربلا و حوادث پیش و پس از آن نقاشی شده و رفته رفته داستان‌های اخلاقی پندآموز، مانند جوانمرد قصاب یا معجزات و کرامات ائمه به آن افزوده شد. مصیبت کربلا شرح مصایب و سختی‌های امام حسین^(ع) و خاندانش در روز دهم محرم (عاشورا) در سال ۶۱ق. در سرزمین کربلاست. از زمان وقوع این حادثه تا به حال، شیعیان همواره به یاد این روز عزاداری کرده و با آیین‌های خاص خود این روز را زنده نگه داشته‌اند.

یکی از نمونه‌های کمتر دیده‌شده، پرده واقعه عاشورا موجود در موزه محرم است. این پرده شامل ۳۰ مجلس و ۱۷۰ شمایل از چهره اولیا و اشقیاء است. نگارندگان پژوهش حاضر پس از خوانش ۳۰ مجلس، به مطالعه تطبیقی با منابع مکتوب از روایات پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که هجده مجلس به واقعه عاشورا و اتفاقات قبل و بعد آن، مانند در آغوش کشیدن علی‌اکبر در لحظه شهادت توسط امام حسین، مجلس انتقام مختار از قاتلان امام حسین، بر سر نیزه کردن سرهای شهدای کربلا در دروازه شام، امان‌نامه آوردن برای حضرت عباس، بریدن سر حسین بن علی، به شهادت رسیدن طفل شیرخوار و غیره مربوط می‌شود و دوازده مجلس به روایاتی مانند جوانمرد قصاب، پیامبر اکرم در کنار حوض کوثر و حضور مرغ سرلب، ضمانت آهو توسط امام رضا^(ع)، شفا گرفتن کوری در کنار حرم امام رضا به تهدید و عتاب نادرشاه و برخی دیگر از روایات که دارای پند اخلاقی و یا آموزه‌های دینی مانند روز قیامت و جهنم است، می‌پردازد.

تعداد ۲۶ مجلس در اسناد و کتب مربوط به روایات مذهبی، واقعه عاشورا، زندگینامه پیامبران و تاریخ اسلام، مانند *روضه الشهداء* (۱۳۸۰)، *نفس المهموم* (۱۳۸۵)، *لهوف* (۱۳۷۷)، *منتهی الامال* (۱۳۷۹)، *بحار الأنوار* (۱۳۶۸)، *تاریخ طبری* (۱۳۷۵)، *تاریخ کامل* (۱۳۸۳)، *مقتل الحسین علیه السلام* (۱۳۸۹)، *سیری در سیره ائمه اطهار* (۱۳۹۴)، *الارشاد* (۱۳۸۷)، *حیة الامام موسی بن جعفر علیه السلام* (۱۳۷۷)، *مقاتل الطالیین* (۱۳۸۱)، *در بیان کارسلاخان و قصابان* (۱۳۸۱)، *طریق*

البکا (۱۳۸۲)، دخیل (۱۳۷۷)، مرقات الايقان (۱۳۷۲)، مجلس المتقين (۱۲۸۵ق)، آکسیر العبادات فی اسرار الشهادات (۱۳۹۵)، قرآن کریم (سوره کوثر، سوره یس و سوره زمر و سوره غاشیه و سوره احزاب)، صائر الدرجات (۱۴۰۴ق)، نادرنامه (۱۳۳۹)، عیون اخبار الرضا (۱۳۷۸ق)، سیری در اسرار فرشتگان (۱۳۹۳)، تفسیر نمونه (۱۳۷۳)، الکافی (۱۳۶۳)، صحیفه الامام الرضا (۱۴۰۶ق)، تنبیه الغافلین (۱۳۳۹)، ناسخ التواریخ، تاریخ خلفا (۱۳۸۴)، تاریخ خلافت عباسی (۱۳۸۸)، قیام جاوید؛ مقتل الحسین (۱۳۷۷)، مسار الشیعه (۱۴۱۳ق) و مصباح المجتهد (۱۴۱۱) به طور مستقیم ذکر شده است. در مورد چهار مجلس (تصویر شماره ۴، ۸، ۱۶ و ۲۷) متن مکتوبی یافت نشد؛ به همین دلیل با توجه به مصاحبه با آقای علی مداحی (مداح و نقال تبریزی)، عنوان روایات و کتبی که وی ذکر کرده، در جدول آمده است. اما وی گفت بخشی از این روایات برآمده از روایات شفاهی است و چنان که می‌دانید کتبی مانند روضة الشهداء، نوشته کاشفی و اسرار الشهادات نوشته فاضل دربندی، مورد نقد بسیاری از علما مانند مرتضی مطهری قرار گرفته است. بر همین اساس، به نظر می‌رسد این مجالس بر پایه روایت شفاهی و مردمی شکل گرفته باشد.

منابع و مآخذ

- ابن اثیر، عزالدین (۱۳۸۳)، تاریخ کامل، ترجمه دکتر سید حسین روحانی، ج ۴، تهران: انتشارات اساطیر.
- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۷۷)، لهوف، همراه با فرجام قاتلان امام حسین^(ع)، ترجمه، تعریب، تصحیح و تحقیق عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، قم: دفتر نشر نوید اسلام.
- ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین (۱۴۲۳ق/۱۳۸۱ش)، مقاتل الطالبیین، شرح و تحقیق احمد صقر، قم: مکتب الحیدریه.
- ابومخنف، لوط بن یحیی (۱۳۷۷)، قیام جاوید؛ مقتل الحسین، ترجمه و تصحیح حجت‌الله جودکی، تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.
- اسماعیل‌زاده، خیزران (۱۳۸۹)، «بررسی تطبیقی متن مقتل روضة الشهداء و نقاشی‌های سبک قهوه‌خانه‌ای»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- افشاری، مهران و مهدی مداینی (۱۳۸۱)، در بیان کار سلاخان و قصابان، در چهارده رساله در باب فتوت و اصناف، تهران: نشر چشمه.
- القرشی، باقر شریف (۱۴۲۹ق)، حیاة الامام موسی بن جعفر علیهما السلام، بیروت، لبنان: دار البلاغه.
- بلوک‌باشی، علی (۱۳۷۵)، قهوه‌خانه‌های ایران، تهران: دفتر نشر پژوهش‌های فرهنگی.

- بیضایی، بهرام (۱۳۸۳)، *نمایش در ایران، تهران: روشنگران و مطالعات زنان*، چ ۴.
- پاکباز، رویین (۱۳۸۷)، *نقاشی ایران؛ از دیرباز تا امروز، تهران: زرین و سیمین*.
- پیترسون، ساموئل (۱۳۶۷)، *تعزیه و هنرهای مربوط به آن، گردآوری پتر چلکووسکی، ترجمه داوود حاتمی، تهران: علمی فرهنگی*.
- تقوی، محمد، سید احمدرضا خضری و علی بهرامیان (تابستان ۱۴۰۳)، «عباسیان و چالش مشروعیت (سیمای علی بن عبدالله بن عباس در متون تاریخ‌نگاری سده‌های نخست قمری)»، *مطالعات تاریخ اسلام*، س ۱۶، ش ۶۱، صص ۱۱۷-۱۳۳.
- چلیپا، کاظم و علی رجبی (۱۳۸۵)، *حسن اسماعیل‌زاده نقاش مکتب قهوه‌خانه‌ای، ترجمه مهدی افشار، تهران: نظر*.
- حسن‌بیگی، محمدرضا (۱۳۸۲)، *تهران قدیم، تهران: انتشارات ققنوس*.
- خضری، سید احمدرضا (۱۳۸۸)، *تاریخ خلافت عباسی از آغاز تا پایان آل بویه، تهران: سمت*.
- خواندمیر، غیاث‌الدین (۱۳۵۳)، *خلاصه الاخبار فی بیان الاحوال الأخیار، تهران: دائرة المعارف بزرگ اسلامی*.
- دربندی، فاضل (ملا آقا دربندی شیروانی) (۱۳۹۵)، *اکسیر العبادات فی اسرار الشهادات، تهران: طوبای محبت*.
- ذهنی تهرانی، آیت‌الله سید محمدجواد (۱۳۸۹)، *مقتل الحسین علیه السلام، از مدینه تا مدینه، تهران: نشر پیام حق*.
- رستمی، محمدزمان و طاهره آل بویه (۱۳۹۳)، *سیری در اسرار فرشتگان با رویکردی قرآنی و عرفانی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی*.
- سپهر، محمدتقی بن محمدعلی (۱۴۲۷ق)، *ناسخ التواریخ، حیاة الامام سیدالشهدا الحسین (ع)*، ترجمه علی اشرف، ج ۳، قم:
- (۱۳۸۴)، *ناسخ التواریخ، تاریخ خلفا، تصحیح محمدباقر بهبودی، ج ۱، تهران: نشر اسلامیه*.
- شریف کاشانی، ملا حبیب‌الله (۱۳۹۰)، *تذکرة الشهداء، با همکاری عباس محمدقلیان، ج ۱، ۲، تهران: شمس الضحی*.
- شهیدی، عنایت‌الله (۱۳۸۰)، *پژوهشی در تعزیه و تعزیه‌خوانی از آغاز تا پایان دوره قاجار در تهران، با همکاری و ویرایش و نظارت علمی علی بلوک‌باشی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی با همکاری کمیسیون ملی یونسکو در ایران*.
- شیخ صدوق، محمدبن علی ابن بابویه قمی (۱۳۷۳ش/۱۳۷۸ق)، *عیون اخبار الرضا، ترجمه حمیدرضا مستفید و علی‌اکبر غفاری، ج ۲، تهران: [بی‌نا]*.
- شیخ طوسی، ابو جعفر محمدبن حسن (۱۴۱۱ق)، *مصباح المجتهد، بیروت: مؤسسه فقه الشیعه*.
- شیخ مفید، محمدبن محمد نعمان (۱۳۸۷)، *الارشاد، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، ج ۲، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی*.

- (۱۴۱۳ق)، مسار الشیعه، قم: کنگره شیخ مفید.
- صفار قمی، محمدبن حسن (۱۴۰۴ق)، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد^(ص)، تحقیق محسن کوچه‌باغی تبریزی، قم: مکتبه آیه‌الله المرعشی النجفی.
- طبری، محمدبن جریر (۱۳۷۵)، تاریخ طبری یا تاریخ الرسل و الملوک، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ج ۶، ۸، تهران: انتشارات اساطیر.
- عطاری، احمد، مسعود آذربایجانی، حمیدرضا شعیری، صادق رشیدی و زینب حکمت (۱۳۹۷)، «پیشینه مضامین، موضوعات و ساختار بصری خیالی‌نگاری‌های دوره قاجار در هنر ایران (با تکیه بر منابع مکتوب)»، مطالعات هنر اسلامی، س ۱۴، ش ۳۱، صص ۱۳۴-۱۶۳. doi: 10.22034/ias.2018.91708
- علی بن موسی الرضا (۱۴۰۶ق)، صحیفه الامام الرضا، مشهد مقدس: کنگره جهانی حضرت رضا علیه السلام.
- عناصری، جابر (۱۳۶۶)، درآمدی بر نمایش و نیایش در ایران، تهران: جهاد دانشگاهی.
- غریب‌پور، بهروز (۱۳۷۸)، «هنر مقدس صورت‌خوانی»، فصلنامه هنر، ش ۴۰، صص ۵۱-۷۲.
- غیاثی، نادیا (۱۳۹۸)، «حفاظت و مرمت یک نمونه پرده درویشی با تکنیک رنگ روغن متعلق به موزه محرم تبریز»، پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- فقیهی، علی‌اصغر (۱۳۸۱)، تاریخ آل‌بویه، تهران: سمت، چ ۲.
- قدسی، محمدحسین (۱۳۳۹)، نادرنامه، خراسان: انجمن آثار ملی خراسان.
- قمی، حاج شیخ عباس (۱۳۷۹)، در کربلا چه گذشت؟، ترجمه نفس المهموم، ترجمه آیت‌الله شیخ محمدباقر کمره‌ای، قم: مسجد مقدس صاحب الزمان (جمکران).
- (۱۳۸۵)، دمع السجوم، ترجمه نفس المهموم، ترجمه ابوالحسن شعرانی، تهران: سازمان انتشارات و چاپ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- (۱۳۷۹)، منتهی الآمال، زندگانی چهارده معصوم علیهم السلام، ج ۱، ۲، تهران: فخر رازی، چ ۲.
- کاشفی، ملا حسین (۱۳۸۱)، روضة الشهداء، تصحیح و حواشی ابوالحسن شعرانی، تهران: اسلامیه، چ ۵.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۳)، الکافی، ج ۵، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- گریان شهرابی، محمدحسین بن عبدالله (۱۳۸۲)، طریق البکاء، تهران: شرکت سهامی چاپ و انتشارات کتب ایران.
- گلی زواره، غلامرضا (۱۳۸۲)، از مرثیه تا تعزیه، قم: حسنین علیهم السلام.
- مجتهدزاده گنجوی، سید محمدباقر (۱۳۷۲ق/۱۳۳۱ش)، مرقات الایقان، ج ۱، مجلس هفدهم، تهران: البرز.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۸)، بحار الأنوار، ج ۴۴، تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور [نسخه پی دی اف].
- (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار، ج ۴۶، بیروت: دارالوفا.
- مراغه‌ای، ملا حسین (۱۳۷۷)، کلیات هشت جلدی دخیل، زبان ترکی و فارسی، تهران: نشر پیری.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۴)، سیری در سیره ائمه اطهار، تهران: صدرا، چ ۶۰.
- معینی‌نژاد، بتول و آرزو پایدارفرد (۱۴۰۲)، «بررسی و تحلیل تمثال پنجه دست حضرت عباس در آثار

- هنرمندان ایرانی مکتب سقاخانه (نمونه موردی: پرویز تناولی، حسین زنده‌رودی، فرامرز پیلارام)»،
 مطالعات تاریخ اسلام، س ۱۵، ش ۵۹، صص ۱۲۵-۱۴۷. Doi:10.61186/pte.15.59.6
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۳)، تفسیر نمونه، ج ۲۷، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
 - نازفر، رحیم (۱۳۶۶)، نگارگری مذهبی در ایران؛ روزنه‌ای به بهشت، تنظیم و نقد رجبعلی مظلومی، ج ۲، تهران: جهاد دانشگاهی.
 - ناصری داوودی، عبدالمجید (۱۳۷۸)، تشیع در خراسان عهد تیموریان، مشهد: آستان قدس رضوی.
 - همایونی، صادق (۱۳۵۳)، تعزیه و تعزیه‌خوانی، تهران: نشر جشن هنر.
 - هوشیار، مهران و فاطمه افتخاری راد (۱۳۹۵)، آشنایی با خیالی‌نگاری، تهران: سمت.
- Doi: 10.61186/pte.16.61.117

List of sources with English handwriting

- Ahmad Attari, Alireza. Azarbaijani, Masoud. Shayiri, Hamidreza. Rashidi, Sadiq. Hekmat, Zainab (2017), background of the themes, subjects and visual structure of Qajar period fantasy paintings in Iranian art (based on written document), scientific-research journal of Islamic art studies, 14th year, Vol 31, pp. 134-163. **[In Persian]**
- Al-Qurashi, Baqer Sharif (2008), Life of Imam Musa bin Jafar (peace be upon him), Beirut, Lebanon: Dar al-Balagha. **[In Persian]**
- Abul Faraj Esfahani, Ali bin Hossein (2002). Muqatil al-Talbeen, research by Ahmad Saqr, Qom: Al-Haydaria School. **[In Persian]**
- Abu Mokhnaf, Lotban Yahya (1998), Qiyam Javid: Maktal al-Hussein, translated by Hojjat Elaha Jodki, Tehran: Tebian Cultural Institute. **[In Persian]**
- Anasori, Jaber (1987), an introduction to performance and prayer in Iran, Tehran: Academic Jihad. **[In Persian]**
- Ali bin Musa, the 8th Imam (1985), Imam al-Reza Sahifa, Holy Mashhad: World Congress of Hazrat Reza. **[In Persian]**
- Afshari, Mehran. Madaini, Mehdi. (2002), in describing the work of Salah Khan and Qassaban, in fourteen treatises on fatwat and guilds, Tehran: Cheshme Publishing. **[In Persian]**
- Blouk Bashi, Ali (1996), Qahvekhane`e`s of Iran, Tehran: Cultural Research office. **[In Persian]**
- Baizaei, Bahram (2004), A Study on Iranian Theatre, 4th edition, Tehran: Roshangaran and Women's Studies. **[In Persian]**
- Chalipa, Kazem, and Ali Rajabi (2006). Hassan Esmaeilzadeh: Qahvekhane`e`s style painters, translated by Mehdi Afshar, Tehran: Nazar. **[In Persian]**
- Darbandi, Fazel (Mola Agha Darbandi Shirvani) (2015), Aksir al-Ibadat fi Asrar al-Shahatad, Tehran: Tobay Mohabbat. **[In Persian]**
- Esmailzadeh, Khizran (2008), comparative study of the text of the Maktal of Rouza al-

- Shoheda and Qahvekhane`e`s style painters, master's thesis, supervisor Dr. Mohsen Marathi, Faculty of Carpets, Tabriz Islamic Arts university. **[In Persian]**
- Faqihi, Ali Asghar (2002), History of Al-Buyeh, 2nd edition, Tehran: Samt. **[In Persian]**
 - Gharibpour, Behrouz (1999), Art of Holy Painting, Art Quarterly, No. 40, Tehran. **[In Persian]**
 - Griyan Shahrabi, Mohammad Hossein bin Abdullah (2003), Tariq al-Baka, Tehran: Bita. **[In Persian]**
 - Goli-Zavareh, Gholamreza (2002), from Lamentations to Ta'azieh, Qom: Hasnain, peace be upon him. **[In Persian]**
 - Hasan Beigi, Mohammad Reza (2003), Old Tehran, Tehran: Phoenix Publications. **[In Persian]**
 - Hoshiar, Mehran and Eftekhari Rad, Fatemeh (2015), Familiarity with imaginary painting(khialinegari), Tehran: Samt. **[In Persian]**
 - Homayoni, Sadegh (1974), Ta'ziyeh and Ta'ziyeh Khani, Tehran: Jashan Honar Publication. **[In Persian]**
 - Ibn Athir, Izz al-Din (2004), Complete History, translated by Dr. Seyed Hossein Rouhani, Volume 4, Tehran: Asatir Publications. **[In Persian]**
 - Ibn Tавus, Ali ibn Musa (1998), the full text of Lahouf Seyyed ibn Tавus, The Assassins of Imam Hussein (a.s.), translated by Abdul Rahim Aqiqi Bakshaishi, Qom: Navid Islam Publishing House. **[In Persian]**
 - Khazri, Seyyed Ahmadzaza (2009), History of the Abbasid Caliphate from the beginning to the end of Al Boyeh, Tehran: Samt. **[In Persian]**
 - Kashfi, Molhousin (2002), Rouzah al-Shohada, edited by Abul Hasan Shearani, fifth edition, Tehran: al-Islamiya. **[In Persian]**
 - Koleini, Muhammad bin Yaqub (1984), Al-Kafi, in 8 volumes, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya. **[In Persian]**
 - Khvandamir, Ghiyas al-Din (1974). Kholasat al-Akhbar fi Bayan Ahwal al-Akhyar [The Summary of Reports on the Lives of the Virtuous], Tehran: The Center for the Great Islamic Encyclopedia. **[In Persian]**
 - Maragheh, Molhasin (1998), Dakhil's eight-volume comprehensives, Turkish and Persian, Tehran: Piri Publishing. **[In Persian]**
 - Makarem Shirazi, Nasser (1994), Tafsir al-Nashon, volume 27, Tehran: Dar al-Katb al-Islamiyyah. **[In Persian]**
 - Majlesi, Mohammad Baqer (1989), Bahar al-Nwar, volume 44, Tehran: Public Libraries of the country, PDF version. **[In Persian]**
 - Majlesi, Mohammad Baqer (1982), Bihar al-Nwar, Beirut: Dar al-vafa.
 - Moeini-Nejad, Batoul, and Arezoo Paydarfard (2023). "A Study and Analysis of the Iconography of the Hand of Hazrat Abbas in the Works of Iranian Artists of the Qahvekhane`e`s style, (Case Studies: Parviz Tanavoli, Hossein Zenderoudi, Faramarz Pilaran)," Islamic History Studies, Vol. 15, No. 59, pp. 125–147. **[In Persian]**

- Motahari, Morteza (2015), A Journey in the Life of Imams of Athar, 60th edition, Tehran: Sadra. **[In Persian]**
- Mojtahad Zadeh Ganjavi, Seyyed Mohammad Baqir (1952), Markat Al-Aiqan, first volume, 17th Majlis. **[In Persian]**
- Najfar, Rahim (1987), Religious painting in Iran, Rozeneh-e Beh Behesht, edited by Rajab Ali Mazlouni, Volume 2, Tehran: Jahad University. **[In Persian]**
- Ghiathi, Nadia (2019), conservation and restoration of a dervish curtain sample with oil painting technique belonging to Muharram Museum, Tabriz, bachelor's thesis, supervisor Dr. Ali Nemati Babailo and Gholamreza Yazdani, department of restoration of historical monuments, Tabriz University of Islamic Arts. **[In Persian]**
- Naseri Davoudi, Abdul Majid (1999), Shi'ism in Khorasan during the Timurid period, Mashhad: Astan Quds Razavi. **[In Persian]**
- Pakbaz, Ruyin (2007), Painting of Iran (from ancient times to today), Tehran: Zarin and Simin. **[In Persian]**
- Peterson, Samuel (1988), Ta'ziyeh and related arts, compiled by Peter Chelkovsky, translated by Dawood Hatami, Tehran: Ilmi Farhangi. **[In Persian]**
- Qomi, Haj Sheikh Abbas (2000), What Happened in Karbala?, translated by Nafs al-Mahmoum, translated by Ayatollah Sheikh Mohammad Bagher komera, Qom: Sahib al-Zaman Mosque (Jamkaran). **[In Persian]**
- Qomi, Haj Sheikh Abbas (2006), Dama al-Sujum, translated by Nafs al-Mahmum, translated by Abolhasan Shearani, Tehran: Publishing and Printing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance. **[In Persian]**
- Qomi, Haj Sheikh Abbas (2000), Mantehi al-Amal, The life of fourteen innocents, volumes one and two, second edition, Tehran: Fakhr Razi. **[In Persian]**
- Qudsi, Mohammad Hossein (1960), Nadirnameh, Khorasan: National Artifacts Association of Khorasan. **[In Persian]**
- Rostami, Mohammad Zaman and Al Boyeh, Tahira (2014), A journey through the secrets of angels with a Qur'anic and mystical approach, Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture. **[In Persian]**
- Sepehr, Muhammad Taqi bin Muhammad Ali (2006), Naskh al-Tawarikh, Hayaht al-Imam Seyyed al-Shahda al-Hussein (AS), translated by Ali Ashraf, in 4 volumes, Qom: Madin. **[In Persian]**
- Sepehr, Mohammad Taqi bin Mohammad Ali (2005), Naskh al-Tawarikh, History of the kholafa, Volume 1, translated by Mohammad Baqer Behboodi, Tehran: Islamiya. **[In Persian]**
- Sharif Kashani, Mullah Habibullah (2011), Tazkireh al-Shohada, collaboration with Abbas Mohammad Qalian, in 2 volumes, Tehran: Shams Al-zohha. **[In Persian]**
- Shahidi, Enayatullah (2001), research on ta'ziyeh and ta'ziyeh reading from the beginning to the end of the Qajar period in Tehran, with the collaboration and editing and scientific supervision of Ali Bloukbashi, Tehran: Cultural Research Office with the cooperation of

- the UNESCO National Commission in Iran. **[In Persian]**
- Sheikh Mufid, Mohammad bin Mohammad Noman (2008), Al-Arshad, second volume, translated by Seyyed Hashim Rasouli Mahalati, Tehran: Islamic Farhang. **[In Persian]**
 - Sheikh Mofid, Muhammad bin Muhammad Nu'man (1992), Masar al-Shia, Qom: Congress of Sheikh Mofid. **[In Persian]**
 - Sheikh Sadouq, Mohammad Ibn Ali Ibn Babouye Qomi (1994), Ayoun Akhbar Al-Reza, translated by Hamid Reza Mustafid, Ali Akbar Ghafari, Volume 2, Tehran: Bija-Bi-Na Publishing. **[In Persian]**
 - Sheikh Tusi, Abu Jafar Muhammad bin Hassan Tusi (1990), Misbah al-Mujtahed, Beirut: Fiqh al-Shi'a Institute. **[In Persian]**
 - Safar Qomi, Muhammad bin Hasan (1983), Basair al-Darraj fi Fazael al-Muhammad, researched by Mohsen Kuchebaghi Tabrizi, Qom: School of Ayatollah al-Marashi al-Najafi. **[In Persian]**
 - Tabari, Muhammad bin Jarir (1996), Tarikh Tabari or Tarikh al-Rosol and al-Muluk, volumes 6 and 8, translated by Abolqasem Payandeh, Tehran: Asatir Publications. **[In Persian]**
 - zeheni Tehrani, Ayatollah Seyyed Mohammad Javad (2010), Maktal al-Hussein, peace be upon him, from Medina to Medina, Tehran: Payam Haq. **[In Persian]**

